

Vækkelse og Indre Mission

- lokalhistorie i en ny, videnskabelig sammenhæng!
Af Else Bisgaard

I 1986 er det 125 år siden "Kirkelig Forening for Indre Mission" blev stiftet. Som det vil være kendt for enhver, er IM en organisation, hvis ledelsesstruktur har givet anledning til en del uoverensstemmelser mellem ledelse og visse lokalmenigheder eller enkeltpersoner, ikke mindst indenfor de senere år.

Omend uenighed ikke just har været et kendetegn for IM gennem de 125 år, så har netop den løse struktur med en ledelse og en række reelt uafhængige lokalmenigheder betydet, at IM som organisation betragtet har været - og er - en højst uensartet størrelse. Derfor er fænomenet IM én ting i nogle landsdele og noget ganske andet i andre. Dette vil imidlertid først for alvor vise sig, når detailstudier har afsløret "missionens" udvikling og betydning for lokalområdet, typisk sognet.

I det følgende skal et stort anlagt forskningsprojekt præsenteres. Dets formål er at skrive IMs historie - påny! I tilknytning til dette fremdrages nogle hovedlinjer i den nyeste forskning på området. Endelig inddrages og bearbejdes et eksempel til at påvise, hvilke spørgsmål, den nye forskning kan stille i forbindelse med et givet emne. Anderledes sagt skal det forsøges belyst, hvorledes de nye metoder kan finde praktisk anvendelse på et foreliggende materiale.

Det skal for en ordens skyld pointeres, at det efterfølgende er en personlig udlægning og vurdering af emnet. Der er ikke tale om, at forfatteren til denne artikel fungerer som officielt "talerør" for nogen organisation eller noget projekt!

Projekt Indre Missions Historie

125-året har givet anledning til iværksættelse af "Projekt Indre Missions Historie". Formålet med dette projekt er:

- at samle og registrere så vidt muligt alt foreliggende materiale om IM. Det drejer sig om love, vedtægter, forhandlingsprotokoller, mødereferater, medlemslister, regnskaber, skøder, breve, jubilæumsskrifter, foreningsmeddelelser, lokale blade, billeder, interviews, erindringer, dagbøger, andagtslitteratur o.s.v.

- at bearbejde det indhentede materiale "videnskabeligt" ved at gøre det til genstand for en række humanistiske forskningsgrenes undersøgelser.

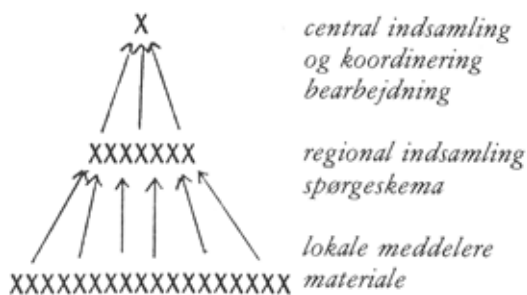
- at skrive IMs historie på grundlag af undersøgelsens resultater - i en "folkelig" udgave, så enhver, også udenfor universitetets tykke mure, kan få indsigt i arbejdet.

Et sådant værk vil naturligvis blive temmelig omfattende, idet man har en begrundet formodning om, at der rundt i hele landet gemmer sig en hel del materiale om vækkelsesbevægelsen i skabe, skuffer og vel især i ældre folks erindringer. Risikoen for at dette materiale vil gå tabt, øges med tiden, og efterhånden mister man derved muligheden for at få indblik i en væsentlig del af især landbosamfundets udvikling efter landboreformerne.

Det er naturligvis ikke muligt for nogle få personer centralt at indsamle dette store materiale, så alle dele af landet dækkes ind. En arbejdsgruppe fra IMs hovedsæde i Fredericia og Århus Universitet fungerer derfor som den samlende og koordinerende central for en række regionale indsamlere. Disse indsamlere indhenter bl.a. ved hjælp af et af arbejdsgruppen udfærdiget spørgeskema oplysninger og materiale fra en lang række lokale meddelere. Dette er i princippet den struktur, efter hvilken man arbejder. De lokale meddelere er selvsagt det vigtigste, men vanskeligst tilgængelige led i processen, fordi de ofte ligger inde med oplysninger, som umiddelbart synes uvæsentlige og uinteressante, men som i en større sammenhæng har uhyre stor værdi. Arbejdsgruppen er derfor interesseret i alt vedrørende livet, som det har udfoldet sig i de respektive IM-samfund.

En simpel illustration viser arbejdsgangen i det store projekt, der i øvrigt vil strække sig over flere år:

Hvilken interesse kan nu IM, forskningen og andre have i et sådant arbejde? Ret beset blev IMs historie jo skrevet allerede i 1912 med L. Blauenfeldts "Den Indre Missions Historie" og senere P. Holts "Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark gennem 100 Aar. 1861-

1961.” fra 1961. Bortset fra en manglende dækning af de sidste 25 år er bevægelsens opståen og udvikling altså allerede beskrevet!

Alligevel har vækkelsesbevægelsen IM som sådan en helt klar interesse i et projekt som ”Projekt Indre Missions Historie”. Thi alene af den grund, at verdens frelse er bevægelsens ideale mål, må udbredelsen af kendskabet til dens opbygning, historie og arbejde være af største vigtighed. Med andre ord ligger der i projektet en åbenlys forkyndelsesmulighed. Derudover har det historiske fænomen IM naturligvis interesse for arvtagerne, for så vidt som vi alle belæres af netop vor historiske fortid, dvs., den del af fortiden, vi har kendskab til.

Historiens belærende funktion knytter til ved spørgsmålet om den videnskabelige forsknings egentlige interesse i projektet. Senere vendes tilbage til ny contra traditionel forskning og historieskrivning. Men hér skal det dog nævnes, at en så stærk kulturel majoritet som IM, hvis ubestridelige indflydelse på samfundsudviklingen - trods bevægelsens anonymitet i det storpoltiske spil - naturligvis bør have, og har, de moderne historiske, sociologiske, psykologiske, etnologiske m. v. videnskabers bevågenhed. Når IM er blevet interessant i videnskabens øjne, er det altså fordi man har erkendt, at dens mange berøringsflader, udover de rent kirkelige og religiøse, har betydet en vældig prægning af såvel lokal- som ”stor”-samfund. I netop dette faktum findes måske en nøgle til en dybere indsigt i det aktuelle samfunds struktur og i øvrigt menneskeforståelse!

For ”folk i almindelighed” har Projekt Indre Missions Historie interesse, fordi der med vækkelsesbevægelserne og IM som nævnt er tale om en betydelig lokal, kulturel faktor. Bevægelsen har således siden midten af sidste århundrede præget lokalsamfundene, storsamfundet og det enkelte menneske på

»Kom og følg mig, så vil jeg gøre jer til menneskefiskere.« (Mt. 4,19) Indre Missions ideale mål er hele verdens frelse.

mange områder, ikke mindst i henseende til ideologisk og politisk tænkning, menneskeforståelse og social forståelse. Dette hænger igen sammen med den religiøse bevægelses funktion som ”afløser” for det feudale samfunds landsbyfællesskaber. Kan vi måske m.a.o. hver især finde frem til en del af vor selvforståelse via studiet i IMs historie, behøver man næppe yderligere forsvare projektets gennemførelse!

Den nyeste forskning

Før en yderligere redegørelse for den nyere forskning indenfor området vækkelsesbevægelse og IM er det nødvendigt at gøre opmærksom på nogle generelle tendenser.

Man har indenfor en række humanistiske videnskaber i de senere år forsøgt at arbejde på tværs af de hidtil eksisterende faggrænser. Det gælder således for historievidenskaben, at hvor man før så en række historiske enkeltstående fænomener, ser man i dag disse fænomener som led i større sammenhænge, d.v.s. i relation til deres respektive historiske kontekst. Denne noget firkantede forklaring dækker over den afstand, som i dag lægges til den ukritiske historieskrivning, hvis ofte ensidige tilgang til et

«Vækkelsesens rodder rækker bl. a. tilbage til de pietistiske strømninger i 16.-17.-tallets Europa. Ovenstående illustrationer på admærket vis den gammelpietistiske opfattelse af det fortabte og det frelste menneske. Illustrationerne er hentet fra en lille bog med den store titel: Menneskets Hjertes Spiel, fremstillet i 11 Figurer over den indvortes Tilstand og Beskaffenhed, enten det er et Guds Tempel eller et Satans Værksted. (Odense 1916). - Billederne er udgivet første gang i Frankrig i 1752.

givet emne synes at skjule virkelighedens mange facetter. M. h. t. vækkelsesforskningen specielt gælder det, at de tidlige vækkelsesbevægelser, IM og grundtvigianismen studeres ud fra de religiøse, sociale, kulturelle, politiske, økonomiske, geografiske og ideologiske sammenhænge, i hvilke disse bevægelser optræder - og *ikke* udelukkende i en religions- eller kirke-historisk referenceramme.

Som banebrydende på dette område står kirkehistorikeren P. G. Lindhardt, der i sit værk "Vækkelse og kirkelige retninger", 1951, påviste den nødvendige sammenhæng mellem sociale, økonomiske og åndeligt-religiøse forhold, for så vidt angår vækkelsernes frembrud og de respektive bevægelseres etablering i det danske samfund i 1800-tallet. Det er om P. G. Lindhardt blevet hævdet, at al nyere, seriøs forskning på vækkelsesområdet nødvendigvis må tage udgangspunkt netop i "Vækkelse og kirkelige retninger"¹⁾.

Desforuden viser de senere års udvikling, at der rundt omkring har bredt sig en vældig interesse for lokalhistorie. De lokalhistoriske årbøgers tydelige opblomstring og slægtsforskningens udbredelse kan nævnes som eksempler på amatørforskningens lokale islæt. Men denne interesse har også påvirket den mere professionelle forskning i positiv retning. Man har indset, at netop de enkelte lokalområders historie tilsammen og hver for sig er et vigtigt supplement til nationalhistorien - eller omvendt! I hvert fald erkender man i dag, at historien ligesåvel skrives af enkeltmennesket og de nære fællesskaber som af konger og krigshelteⁱⁱ.

"Lokalhistorie." og "sammenhænge." må vel nok betragtes som nøgleord indenfor aktuel historieskrivning. Hvis og når sociologen, religionshistorikeren, psykologen, historikeren, etnologen mfl. går sammen om at undersøge et givet fænomen - som f.eks. IM - i et givet sogn eller en større lokalitet - som f.eks. Thy - vil man, såfremt arbejdet gøres grundigt, få et tilnærmelsesvis fyldestgørende billede af en kulturel magtfaktors betydning for og afhængighed af samfundet i sin helhed. Kort sagt er det vekselvirkningen mellem religiøst fællesskab og lokal- eller totalsamfund, der således afdækkes.

Netop IM er et fint eksempel på en sådan vekselvirkende proces, fordi denne bevægelse organiseredes på det helt lokale plan. Der har ikke fra begyndelsen været tale om en i nogle givne vedtægter medlemsfastholdende, stram struktur, men om et religiøst netværk på græsrodsplan. Det lokale, hellige samfund eksisterer stadig til dels uafhængigt af den formelle ledelse.

At give et helhedsbillede af først og fremmest 1800-tallets landbosamfund og den religiøse vækkelses placering heri er imidlertid et prætentivt mål. Vejen frem mod dette mål kompliceres af en række faktorer, af hvilke hér skal nævnes nogle:

- 1) Perioden, i hvilken vækkelserne tog form, prægedes generelt af en total *samfundsforandring*. Tiden efter landboreformerne bød *teknisk-materielt* på helt nye muligheder; *politisk* gennemførtes en "demokratiseringsproces." med afgørende betydning for enkeltmennesket, og *åndeligt* selvstændiggjorde man sig i forhold til den før så undertrykkende statskirke og kulturmonopolet i København. Hvorledes forholder disse 3 faktorer -teknisk udvikling, politisk demokrati og åndelig selvstændiggørelse - sig til hinanden? Givet er det, at man ikke må drage simple konklusioner og f.eks. hævde, at en produktionsmæssig omvæltning nødvendigvis medførte en åndelig frigørelsesproces eller vice versaⁱⁱⁱ).
- 2) Forandringerne og de nye muligheder betød tillige en ny klasseinddeling i samfundet, hvor især forskellene mellem land og by gjorde sig gældende, m.a.o.

opnåede det enkelte menneske en totalt *forandret selvforståelse* med konsekvenser for de indbyrdes mellemmenneskelige relationer.

Hvorledes finder man ind til kernen i denne ændrede selvforståelse, og hvorledes kan man formidle noget så vanskeligt som ”selvforståelse.” i et tilgængeligt og rationelt sprog?

3) Vækkelserne, som de formede sig hér i landet i 1800-tallet, er jo ikke enestående i global sammenhæng. De nærmeste pendanter finder vi i de øvrige nordiske lande, Norge, Sverige og Finland specielt, i samme periode.

Alligevel må man spørge, hvilke tråde, der kan knyttes fra den store verden - i realiteten Europa - til det fjerne, lille sogn i Danmark? Hvorledes afspejles nye, verdensomspændende ideologier, filosofier eller politiske systemer i vækkelsesprædikantens forkyndelse?

Naturligvis kan disse og lignende store spørgsmål ikke besvares ved en enkelt artikel eller i et enkelt værk. Helhedsbilledet kan kun tilnærmelsesvis opnås ved at stykke en række detailstudier sammen. Som eksempler på sådanne nyere, mere eller mindre lokalt orienterede studier kan nævnes Inge Bundgaards undersøgelser af vækkelsesbevægelserne på Koldingegnen,^{iv)} Anne-Lise Schous arbejde med kvinderne i IM,^{v)} Margrethe Balle-Petersens artikel ”Guds folk i Danmark.”^{vi)} og Vagn Wåhlins artikel om klasseinddeling og nye samfundsstrukturer i kølvandet på vækkelserne.^{vii)} Disse er blot et udsnit af den allerede temmeligt omfattende litteratur, der tværfagligt og problemorienteret har præsenteret vækkelserne i et helt nyt lys.

Videre skal det nævnes, at tilsvarende studier i andre, nordiske lande sammen med danske bidrag formidles via det store Kattegat-Skagerrak-projekt, hvis formål det er at undersøge de totale, kulturelle og etnologiske forhold i Kattegat-Skagerrak-regionen - på tværs af nationale grænser.^{viii)}

Det kan således om forskningen på dette område siges, at man i de senere år har set banebrydende tendenser i retning af større helhedsforståelse, mere lokalt orienterede detailstudier og - som følge heraf - mere vægt lagt på

dynamikken og vekselvirkningen de respektive, sociale grupper imellem.

Hvorvidt resultaterne vil kunne stå mål med ambitionerne, vil tiden vise. Der kan dog forudses et væsentligt problem, nemlig formidlingen af disse forskningsresultater. Dette er berørt tidligere og skal forstås derhen, at de religiøse vækkelser som led i en materiel udvikling, en politisk frigørelse og som udtryk for en eksistentiel selvstændiggørelsesproces, stiller store krav til formuleringsmåden. Man kan eksempelvis ikke med det stringente og ofte tørt-kedsommelige forskersprog forklare eller formulere en religiøs vækkelsesoplevelses inderste væsen. Kunne man tænke sig, at det poetisk-mytiske sprog, som det bruges i digtningen, med fordel og rimelighed blev inddraget og anvendt i en logisk-rationel forskningsgenre? Eller ville en sådan ”sammenblanding.” udvande de skarpt afgrænsede forskningsdiscipliners troværdighed?

Disse og flere problemer står man i dag i vækkelsesforskningen overfor. Spændende bliver det at følge udviklingen fremover.

Et eksempel

Efterfølgende skal præsentere et eksempel fra lokalområdet Thy med det formål at angive nogle af mange indfaldsvinkler til et givet emne i relation til ovenstående.

Jens Kristian Pedersen, herefter JKP, blev født i 1856 i Bjørndal på Thyholm og døde i 1916 i Bedsted. Da han var 7 år gammel, døde moderen, og barnet måtte tidligt ud for at tjene.^{ix)} JKPs liv og virke blev i ét og alt præget af religiøs omvendelse og senere en lederposition i det lokale, indremissionske samfund. - Som ung murerlærling kom han i berøring med en gruppe såkaldt ”hellige.”, i hvis kreds han blev indlemmet. Senere, da han havde stiftet hjem i Hundskjær, ernæredes familien ved landbrug og småhandel. De materielle forhold var beskedne, men åndelig føde havde man til gengæld i overflod. JKP avancerede hurtigt i det ”hellige samfund.” og blev som nævnt leder. Senere blev han ansat som missionær af IM og missionerede langs vestkysten og i det nordlige Jylland. - Pladsen tillader ikke en detaljeret, biografisk skildring af JKP. I stedet skal enkelte, væsentlige træk fremdrages i et forsøg på en foreløbig placering af JKP i forhold til lokalsamfundet og det ”hellige samfund.”

JKPs *personlige udvikling* fra usikker og umoden yngling til en bestemt, i troen fast forankret mand og familiefader var tydeligvis en svær og til tider psykisk nedbrydende proces. I biografien om JKP fremhæves det ”hellige samfund.” og især en vis murer Josefsen som redningen for JKP i de perioder, hvor han plagedes af svære anfægtelser, ja endog dybe depressioner.^{x)} Gennem samtaler, møder og besøg blev JKP hjulpet til en religiøs vækkelse. En nat *erkendte* han med ét Jesus som sin dommer og overbevistes herigennem om, at den for frelsen så nødvendige syndsforladelse ville blive ham tildelt. - Derefter tvivlede JKP ikke et øjeblik mere på sin Frelser og fandt den indre ro, som befordrede hans senere så stærke position i det ”hellige samfund.”

Socialt blev hjemmet i Hundskjær, med JKP som ubestridt overhoved, på relativ kort tid et samlingssted - en klippe - for de troende i omegnen. Før missionshusene udgjorde private hjem de ydre rammer for de få eller mange omvendtes fælles aktiviteter. Netop *fællesskabet* var den opbyggelige ballast, der gav de hellige mod og kræfter til frimodigt at møde den fortabte verdens håb og foragt. JKP stillede store *krav* til medlemmerne af det ”hellige samfund.”, der var baggrunden for hans position. Bl.a. ønskede han de helliges forbøn ved hver missionsrejse, han begav sig ud på, ligesom familien, hustru og børn, trofast bad for ham ved

hvert mødes begyndelse. - Man sporer ligefrem et *afhængighedsforhold*, ifølge hvilket det er ligeså nødvendigt for lederen, at ”samfundet.” arbejder for ham og lever op til kravene, som lederens engagement er nødvendigt for de enkelte medlemmers fastholdelse i det sociale mønster.

De strenge krav, som JKP stillede til de hellige i fællesskabet, og endnu strengere til sig selv, byggede bl.a. på den religiøse *ideologi* eller helhedsforståelse, som vækkelsesbevægelsen i sin helhed byggede på. Samtidig har den hårde opvækst og deraf følgende behov for fællesskab og social identitet ganske givet betydet, at JKP indså vigtigheden af fælles opbyggelse og sammenhold. Herigennem hentedes den enorme kraft og styrke, som han udviste i forkyndelsesarbejdet. Trods fattigdom, hårdt slid, sygdom og død i familien, vandrede han mange mile og udbredte det glade budskab. Desuden betød hans lederposition samt IMs stadig større tilhængerskare og dermed stærkere samfundsposition, at JKP fik en vis indflydelse, også lokalpolitisk, bl.a. via sognerådsarbejde. Den store kontaktflade, etableret via missionsarbejdet har ganske givet også gjort JKP til en ”kendt.” person udenfor de helliges kreds.

Det fortælles om JKP, at han i sin forkyndelse og sine prædikener havde en ganske særlig *udstråling*. Han havde ordet i sin magt og kunne fange og fastholde tilhørerne i engagerede og medrivende prædikener, omend han i sine yngre dage ikke altid havde haft succes i det opsøgende missionsarbejde. Således fik han på et tidspunkt en retssag på halsen, efter at have været for påtrængende overfor en gårdmandsfamilie.^{xi)} Endvidere var et af JKPs fornemste karaktertræk ifølge den biografiske skildring, at han var et *ordensmenneske* i alle forhold. Hans pertentlighed skinnede igennem på såvel det hellige som på det profane område. Han så f.eks. strengt på søndagsarbejde, men satte i øvrigt hårdt arbejde og nøjsomhed højt.

Disse i al korthed opridsede karaktertræk berører en række spørgsmål, som et nærmere studie i personen JKP, lokalsamfundet og hele perioden vil kunne give svar på. - Hvorfor blev en i fattigdommens anonymitet opvokset knægt til et åndeligt-ideologisk samlingspunkt for en række mennesker? Hvorledes betragtede de hellige personer som JKP - som fader, som idol eller som Gud? Præcist hvilke tanker og

I det religiøse fællesskab og i bonnen hentes kraft og styrke. Niels Bjerre: »Guds barns», Harboore 1897.

tendenser i tiden var med til at forme mennesket og samfundslederen JKP? Hvori bestod afhængighedsforholdet mellem ham og de øvrige hellige? Hvilken ideologisk betydning har JKP og de mange andre lokale samfundsledere haft for samtid og eftertid? Var det hellige fællesskab i virkeligheden rationelt begrundet - som en måde at overleve på, materielt og åndeligt? I hvor høj grad hang JKPs politiske succes sammen med hans position i de helliges samfund?

Disse og mange andre spørgsmål, som kan knyttes til ved studiet af vækkelserne, IM og de enkelte personligheder, påviser, hvor stor betydning netop vekselvirkningen og de indbyrdes mellem menneskelige relationer har.

Detailstudiet og forskningen i lokalområdet er den allervigtigste forudsætning for, at man på højere, videnskabeligt niveau vil kunne nå sit mål. Derfor vil en syntese mellem den lokale amatørforskning og den mere professionelle, hvor videnskaben forstår at udnytte beskrivelsen, erindringen eller detailstudiet rigtigt, være den helt perfekte fremgangsmåde.

Med den indremissionske bevægelses store udbredelse har vi en endog særdeles betydningsfuld faktor i samfundsbilledet. Bevægelsen fortjener en seriøs forskning i vores higen efter en dybere forståelse af menneskets adfærd som religiøs, eksistentiel og socialt væsen.

- ⁱ Således skriver Vagn Wählin i artiklen "Religiøse vækkelsesbevægelser i Danmark": "... blev her en økonomisk-historisk og klassemæssig fundering af studier over vækkelserne placeret som aldeles nødvendige."
- ⁱⁱ Dette giver sig bl.a. udslag i den efterhånden lange række af socialhistoriske værker med vægten lagt på dagligt liv.
- ⁱⁱⁱ Der tænkes hér på de ofte socialistisk-marxistiske funderede samfundsopfattelser. Disse vil typisk hævde, at landboreformerne blev basis for en ny klassesdeling med borgerliggjorte storbønder overfor en "proletariseret" underklasse af daglejere, husmænd og fiskere, der pga. undertrykkelse sluttede sig sammen i virkelighedsfjerne, religiøse fællesskaber.
- ^{iv} Inge Bundsgaard: "Grundtvigianismen og Indre Mission på Koldingegnen ca. 1880-1914." Specialafhandling, 1982.
- ^v Anne-Lise Schou: "Kvinder og mission i Indre Mission." Kattegat-Skagerrak-projektet. Meddelelser nr. 4, 1984.
- ^{vi} Margrethe Balle-Petersen: "Guds folk i Danmark. Nogle synspunkter på studiet af religiøse grupper." Folk og kultur, 1977. "Budskab og fællesskab. Nogle synspunkter på forskningen omkring folkelige bevægelser på lokalt plan." Nye strømninger i dansk lokalhistorie, Århus 1981.
- ^{vii} Vagn Wählin: "Religiøse vækkelsesbevægelser i Danmark." Religiösa väckelserörelser i Norden, red. Anders Gustavsson, Lund, 1985.
- ^{viii} Resultaterne fra dette projekt formidles fortløbende i en række meddelelser, udgivet af Ålborg Universitetsforlag, red. P. Ludvigsen mfl.
- ^{ix} De følgende oplysninger er hentet fra en biografi om Jens Kristian Pedersen: "Indremissionær Jens Kristian Pedersen. Et mindeskrift." ved P. P. Johansen. København 1917.
- ^x I biografien hedder det: "... til andre Tider kunde det blive meget mørkt for ham, ja, saa frygteligt mørkt, at han var lige ved at tabe Modet." s. 12.
- ^{xi} Ifølge biografien afgjordes sagen ved retten i Vestervig i maj 1878 med en advarsel til de anklagede. Det har ikke været muligt at finde sagens akter på landsarkivet(?).

Kilde: Sydthy Årbog 1986, side 17-24.